

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 42/2015.

UDK: 902/904:73.033.4(497.583Bijaći)“08”
Izvorni znanstveni rad

Nikola JAKŠIĆ
Ivan JOSIPOVIĆ

Odjel za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2,
HR – 23 000 Zadar
njaksic@unizd.hr / ijosipov@unizd.hr

Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrate u Bijaćima

*Master of the Koljane Chancel panel in the
context of Pre-Romanesque reliefs from
archaeological site Stombrate in Bijaći*

Među brojnim već publiciranim i u likovno-morfološkom smislu vrlo raznolikim ulomcima predromaničkih reljefa koji su pronađeni prilikom arheoloških istraživanja ostataka crkve sv. Marte na lokalitetu Stombrate u Bijaćima kod Trogira, autori po prvi put raspoznaju i izdvajaju djela klesarske produkcije koja je u hrvatskoj likovnoj kritici nazvana Majstorom koljanskog pluteja. Riječ je o reljefima koji su bili sastavni dijelovi oltarne ograde, poput arhitrava, zabata i pilastara, ali i o fragmentima kapitela i arkada koji su pripadali poznatome četverostranom ciboriju. Na taj je način ciborij iz Bijaća pribrojen grupi morfološki srodnih ciborija čiji su ostatci pronađeni na trima dalmatinskim lokalitetima (Crkvi- na u Biskupiji, Galovac i Rižinice), a koje je Majstor koljanskog pluteja isklesao tijekom prve polovine 9. stoljeća. Kada se u obzir uzme činjenica da su to jedini zasad poznati ciboriji s teritorija nekadašnje hrvatske kneževine iz tako ranoga razdoblja, značaj navedenog majstora još više dobiva na važnosti unutar cjelokupnog korpusa ranosrednjovjekovne skulpture u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Stombrate u Bijaćima kod Trogira, ostatci crkve sv. Marte, predromanički reljefi, četverostrani ciborij, Majstor koljanskog pluteja, prva polovina 9. stoljeća

„Bihać“ – hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti iz Splita poduzelo je početkom 20. stoljeća arheološka iskapanja na lokalitetu Stombrata u Bijaćima kod Trogira. Ta su iskapanja uglavnom provedena u razdoblju od 1902. do 1905. godine i rezultirala su zanimljivim i za nacionalnu arheologiju vrlo značajnim nalazima¹. Otkriveni su temelji sakralne građevine koja je bez sumnje bila podignuta u okviru jednoga gospodarskog kompleksa iz rimskog razdoblja. Izvješća o tim istraživanjima u onodobnoj literaturi nisu bila osobito iscrpna, ali je posve razvidno da kompleks nije bio u cijelosti istražen. Arheološka građa koja je tom prilikom pronađena, osobito brojni ulomci kamenih reljefa koji su većinom pripadali opremi crkve u razdoblju od 6. do 9. stoljeća, čuvana je u Arheološkom muzeju u Splitu, ali je kasnije prenesena u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika koji je bio proglašen pravnim sljednikom zbirke društva „Bihać“. Tijekom 1967. i 1968. godine poduzeta su revizijska istraživanja koja su proveli Dušan Jelovina i Dasen Vrsalović te su o tome u nekoliko navrata objavili preliminarna izvješća².

Najvažniji trenutak u stoljetnom proučavanju arheološke građe pronađene na tom važnom lokalitetu predstavlja publiciranje posebnoga sveska časopisa *Starohrvatska prosvjeta*, koji je tiskan 2004. kao 26. svezak treće serije časopisa za 1999. godinu. U tom je broju, koji je nastao na inicijativu ravnatelja muzeja Ante Miloševića, objavljeno desetak znanstvenih članaka različitih autora kojima je na raspolaganje bila stavljena cjelokupna poznata građa s tog lokaliteta, pa je ona u navedenom svesku u potpunosti i objavljena. Zbog toga nema osobite potrebe osvrnuti se na stariju literaturu, tim više što su tom prigodom integralno objavljeni i dnevni s

istraživanja u razdoblju od 1902. do 1905. godine³, a kataloški su obrađeni i svi nalazi skulpture koja će se naći u središtu interesa ovoga članka. Nekoliko radova u tom broju časopisa posvećeno je upravo skulpturi. Tako je Tomislav Šeparović u svom članku predromaničku reljefnu građu razvrstao kataloški⁴, dok su se drugi autori bavili ili pojedinačnim važnim spomenicima⁵ ili pak grupama morfološki srodnih reljefa⁶. Tu su, dakako, bile obrađene i druge teme koje su važne za sveobuhvatnije sagledavanje cijeloga lokaliteta, no ovdje ističemo samo one koji su tematski bili fokusirani na skulpturu pronađenu na Stombratama.

Brojni pronađeni ulomci svjedoče da je prva crkva na tom lokalitetu podignuta u ranokršćansko doba, a stilski se jasnije razaznaju oni koji pripadaju 6. stoljeću. Pored sarkofaga ili njihovih ulomaka, kojih je za sada utvrđeno desetak, tu su i arhitektonski elementi izravnije povezani s ranokršćanskom crkvom, kao što su stupovi, baze, kapiteli, dijelovi portala, prozorskih stupića i prozorskih rešetki. Među reljefima koji su činili liturgijske instalacije posebno se izdvajaju ploče jednoga ambona na temelju kojih je bilo moguće ponuditi i njegovu idejnu rekonstrukciju⁷. Kakva je bila sudbina sakralne građevine u Bijaćima tijekom 7. i 8. stoljeća, teško je sa sigurnošću kazati, no skupina reljefa od kojih većina pripada liturgijskim instalacijama svjedoči o jednoj radikalnijoj obnovi u drugoj polovini 8. sto-

¹ LJ. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*. Zagreb, 1930, str. 149-178. – LJ. KARAMAN, *Živa starina - pedeset slika iz vremena hrvatskih narodnih vladara*. Zagreb, 1943, str. 64-66.

² D. JELOVINA - D. VRSALOVIĆ, Sveta Marta, Bijaći kod Trogira - arheološka revizija 1967. i 1968. godine, *Arheološki pregled* 10, Beograd, 1968, str. 173-176. – D. JELOVINA, Djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika od 1968. do 1980. godine, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 11, Split, 1981, str. 244-245. – D. JELOVINA, Starohrvatska crkva Sv. Marte u Bijaćima, *Kaštelanski zbornik* 1, Kaštela, 1987, str. 23-29. Potonje navedeni Jelovinin članak pretiskan je u: *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 97-107.

³ H. GJURAŠIN, Arheološka istraživanja kod crkve Sv. Marte od 1902. do 1905. godine, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 7-96.

⁴ T. ŠEPAROVIĆ, Katalog ranosrednjovjekovne skulpture iz crkve Sv. Marte u Bijaćima kod Trogira, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 141-187.

⁵ V. DELONGA, Predromanički ciborij iz crkve Svete Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 287-318. – P. VEŽIĆ, Bazilika Sv. Marte u Bijaćima i problem njezina ciborija, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 319-330.

⁶ P. CHEVALIER, Ostaci starokršćanske skulpture iz crkve Sv. Martre u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 109-140. – A. MILOŠEVIĆ, Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 237-263. – N. JAKŠIĆ, Reljefi *Trogirske klesarske radionice* iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1999, Split, 2004, str. 265-286.

⁷ P. CHEVALIER, Ostaci starokršćanske skulpture, str. 131.

ljeća. Tada je, naime, sudeći po sačuvanim ulomcima reljefa, crkva temeljitije obnovljena, pa su od te obnove ostali sačuvani cjeloviti nadvratnici portala. U crkvi je istovremeno podignuta nova oltarna ograda od koje su preostali brojni ulomci koji su joj izvorno pripadali. Zamjećuju se tako cjeloviti je sačuvani pluteji i pilastar, ali i tri luka njezine trabeacije od koje nam, međutim, nisu poznati arhitravi. Ta se faza u obnovi crkve i njezine unutrašnjosti jasno raspoznaje u stilski i morfološki koherentnim reljefima koji su pripadali kamenoj opremi isklesanoj u to doba. Komparativna analiza ukazuje na korištenje dekorativnih motiva koji su korišteni tijekom druge polovine 8. stoljeća na više lokaliteta u Italiji, no korelacije su uspostavljene i s rijetkim, ali upravo zbog toga i vrlo važnim, primjercima s istočne obale Jadrana⁸.

U takvu novom „ruhu“ crkva je bez sumnje dočekala i nadolazeće 9. stoljeće te je tada, u neko, najpreciznije rečeno, neodređeno vrijeme, opet doživjela određene promjene. Naime, brojni reljefi pronađeni na lokalitetu svojim izgledom ponajprije svjedoče o pripadnosti zreloom predromaničkom stilu, a u toj se brojnoj skupini raspoznaju reljefi jedne klesarske produkcije koja je zamijećena i na nekim drugim predromaničkim lokalitetima u Dalmaciji, poput Brnaza kraj Sinja, Kljaka kod Drniša, Pađena kraj Knina, Donjega Polja (Morinje) kod Šibenika i Otrisa kraj Bribira, ali i Bijaćima nedalekog Trogira i njegove bliže okolice (Malo polje). Gustoća nalaza tih reljefa u Trogiru te njegovoj bližoj ili daljoj okolici rezultirala je i uvjetnim nazivom za tu klesarsku produkciju koja je imenovana *Trogirskom klesarskom radionicom*. Važno je ovom prilikom istaknuti da se tim uvjetnim nazivom nije imalo namjeru sugerirati da su njezini klesari bili Trogirani, kako se to pokatkad tumači u literaturi⁹, već je cilj

takva imenovanja bio upozoriti na relativnu gustoću njezinih reljefa u trogirskoj mikroregiji¹⁰.

Ipak, ne raspoznaju se svi predromanički reljefi iz Bijaća kao klesarije *Trogirske klesarske radionice*. Štoviše, riječ je o manjoj skupini u odnosu na druge predromaničke reljefe s tog lokaliteta, a kojima u morfološkom smislu do sada nije raspoznat konkretniji zajednički nazivnik u smislu atribuiranja nekoj klesarskoj produkciji. Svi reljefi atribuirani *Trogirskoj klesarskoj radionici*, s izuzetkom ulomka jednog pilastra, pripadaju trabeaciji oltarne ograde, dakle arhitravima, jednome zabatu i ulomku jednoga luka, te nekim kapitelima koji su tu trabeaciju podržavali. Nije pronađen niti jedan ulomak nekog pluteja kakvi su karakteristični za tu klesarsku radionicu, a koji su zasvjedočeni na drugom, već ranije spomenutim lokalitetima na kojima su djelovali njezini majstori-klesari.

Dakle, na Stombratama je preostala još jedna grupa reljefa o kojima nije ništa konkretnije kazano u smislu raspoznavanja klesarske produkcije. Njih nije malo, te među njima brojnošću opet dominiraju dijelovi trabeacije oltarne ograde, tj. zabata i arhitrava, a zatim tek poneki dio njezina donjeg dijela, tj. ulomci pilastara ili pluteja. Među tim reljefima najvažniji su ulomci jednoga četverostranog ciborija od kojega se sa znatnom pouzdanošću mogu rekonstruirati tri arkade, a od četvrte su sačuvani tek skromni ulomci obiju stopa kojima je ta arkada nalijegala na kapitele. Taj je ciborij ima izrazito dugačak natpis koji je tekao po lukovima arkada, s njihove vanjske i unutrašnje strane. Ciborij je rekonstruiran, manjkavi su mu dijelovi nadomješteni, isklesani su novi stupovi i kapiteli, montiran mu je piramidalni pokrov koji se izdiže s osmerostranog ležišta, a na njegovu vrhu nalazi se usađen akroterij koji mu je najvjerojatnije izvorno i pripadao. Tako rekonstruirani ciborij izložen je u stalnom postavu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (sl. 1).

Važnost bijačkog ciborija, a posebice fragmentarno mu sačuvanog natpisa, rezultirala je njegovom znanstvenom obradom. Od važnijih i ozbiljnijih analiza valja istaknuti one Vedrane Delonga

⁸ A. MILOŠEVIĆ, Prva ranosrednjovjekovna skulptura..., str. 244-260. O istoj grupi reljefa pisao je i T. BURIC, Posljednji salonitanski klesari. Geneza predromaničke skulpture splitsko-trogirskoga kruga, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 85, Split, 1992, str. 177-197., no njegovo tumačenje i datiranje tih reljefa u prvu polovinu 7. stoljeća po našem je sudu neodrživo. Istu dataciju raspravljanih ulomaka Burić ponavlja i u recentnom radu: T. BURIC, Crkva sv. Marte u Bijaćima, u: *Sveta Marta u Bijaćima*, (ur. J. Dukić), Trogir, 2012, str. 27-29.

⁹ Vidi npr. I. BABIĆ, Zapažanja o trogirskim crkvama Sv. Marije od trga i Sv. Martina (Sv. Barbare), u: *Munuscula in honorem Željko Rapanić (Zbornik povodom osamdesetog rođendana)*, (ur. M. Jurković, A. Milošević), Zagreb - Motovun - Split, 2012, str. 276-277.

¹⁰ N. JAKŠIĆ, Reljefi *Trogirske klesarske radionice*, str. 265-286. – N. JAKŠIĆ, *Varvarina praeomanica*, u: *Studia Varvarina*, sv. 1, (ur. B. Kuntić Makvić), Zagreb - Motovun, 2009, str. 11-41. – I. JOSIPOVIĆ, Prilog *Trogirskoj klesarskoj radionici*, *Ars Adriatica* 1, Zadar, 2011, str. 97-108.

sl. 1. Rekonstruirani ciborij iz crkve sv. Marte
(foto: A. Z. Alajbeg).

koja je o njemu, a još više o njegovu natpisu, pisala u više navrata¹¹. Obrađen je sustavno i u knjizi o hrvatskim predromaničkim ciborijima, u kojoj je opet važno poglavlje posvećeno njegovu zanimljivoj, ali, nažalost, manjkavom natpisu¹². Kako su suvislo i razložno čitanje tog natpisa, kao i izvorna funkcija

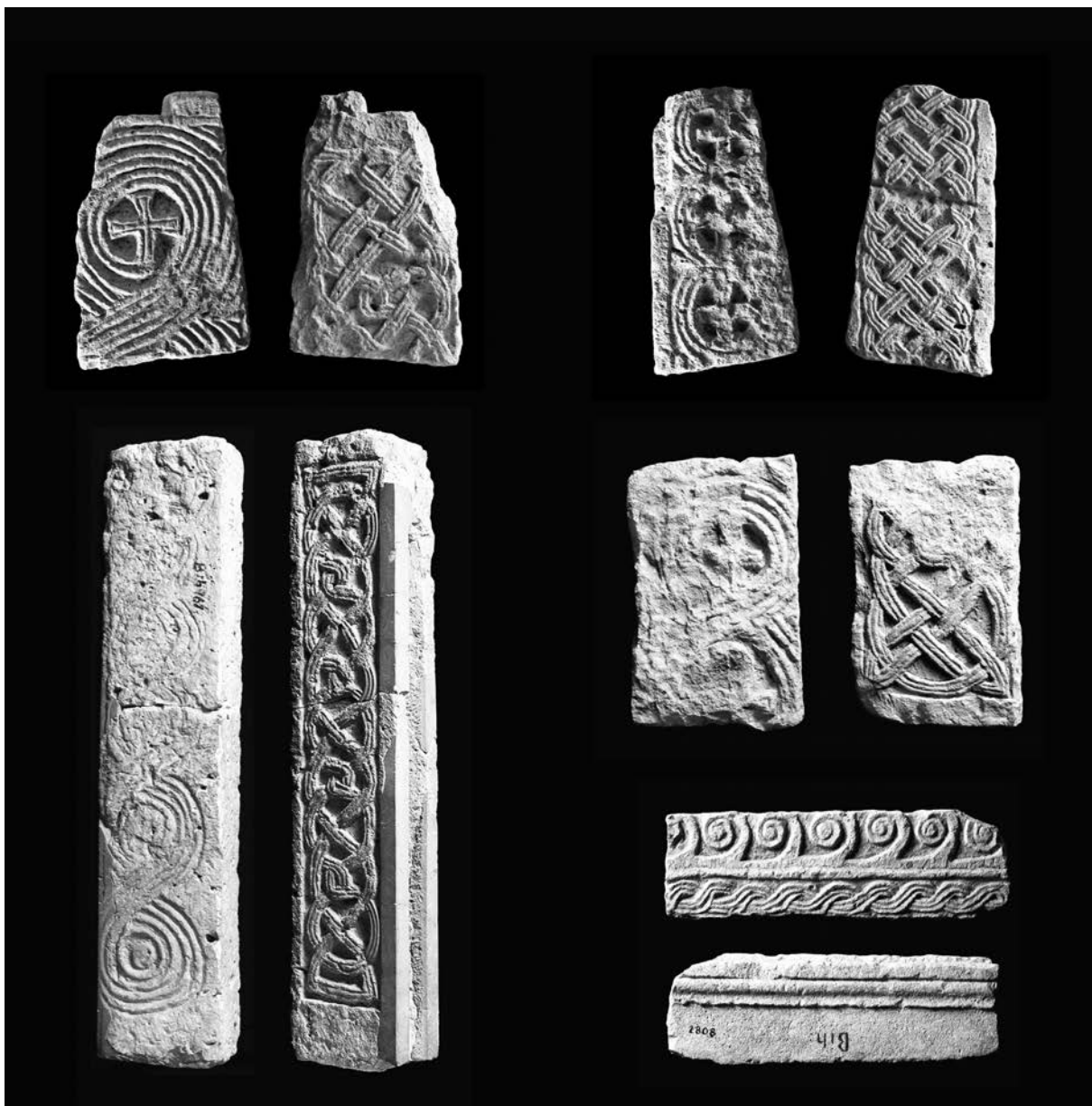
¹¹ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u rano-srednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split, 1996, str. 48-50. – V. DELONGA, Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci - latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima, u: *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*. (Ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 241-242. – V. DELONGA, Predromanički ciborij iz crkve, str. 287-318. – V. DELONGA, Starohrvatski natpisi iz Bijaća, u: *Sveta Marta u Bijaćima*, (ur. J. Dukić), Trogir, 2012, str. 42-46.

¹² P. VEŽIĆ - M. LONČAR, *HOC TIGMEN - Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*. Zadar, 2009, str. 206-223.

ciborija, izazivali i još uvijek izazivaju najviše problema, o drugim aspektima tog ciborija ipak se manje raspravljalo. Dakako, ciborij je kao predromanički spomenik temeljitije opisan i analiziran, i to podjednako s konstruktivnog aspekta, kao i s gledišta stilsko-morfološke analize ostataka reljefa koji su izvorno sačinjavali njegove arkade, a od kojih su bolje sačuvani ulomci koji su pripadali prednjoj i zadnjoj arkadi, nego oni koji su bili dijelovi njegovih bočnih arkada. Tako je u literaturi spominjano kojemu stilskom krugu ciborij generalno pripada te u kojemu je vremenu okvirno nastao. Takvim promišljanjima podjednako pomaže sačuvani sadržaj njegova posvetnog natpisa, kao i likovni repertoar isklesan na površini arkada ciborija. Ipak, izostala je svaka rasprava o mogućim bližim usporedbama bijačkog ciborija s drugim predromaničkim reljefima u širem okruženju, kako s onima koji su pronađeni u gradovima nekadašnje bizantske Dalmacije, tako i s onima koji potječu s lokaliteta koji su se nalazili unutar teritorija ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine.

Činjenica da je tijekom 9. stoljeća liturgijska oprema crkve sv. Marte doživjela barem dvije promjene ili pak samo intervencije, sama po sebi nameće pitanje kakva je bila daljnja sudbina onih reljefa od kojih je bila sastavljena oltarna ograda u drugoj polovini 8. stoljeća. Jedan je dio tih reljefa, osobito kad je riječ o trabeaciji, bio zamijenjen novima. O tome pouzdano svjedoče sačuvani dijelovi trabeacije koje je isklesala *Trogirska klesarska radionica*. No, čini se da to nije bila i jedina intervencija na toj oltarnoj ogradi jer je na lokalitetu sačuvano još arhitrava i zabata koje nije moguće dovesti u vezu niti s ogradom svetišta iz 8. stoljeća niti s trabeacijom koja je atribuirana *Trogirskoj klesarskoj radionici*. Primjetno je pritom da su pojedini dijelovi stare oltarne ograde iz 8. stoljeća u jednom trenutku bili ponovno upotrijebljeni na vrlo osobit način. Naime, njihova je poleđina korištena da bi se na njoj isklesala nova dekoracija koja u stilskom smislu odgovara zreloj predromaničkoj skulpturi. Takvih je slučajeva nekoliko, a svi se odnose na donje dijelove oltarne ograde, uglavnom na pilastre, a manje na pluteje (sl. 2)¹³. Svojom klesarskom obradom i oda-

¹³ Doduše, osim četiri prerađena ulomka koja su izvorno pripadala donjim dijelovima oltarne ograde s kraja 8. stoljeća, istom je prigodom i po istom principu ponovo upotrijebljen i jedan ulomak s antičkom profilacijom koji je prerađen u arhitrav. Svi ti ulomci kataloški su

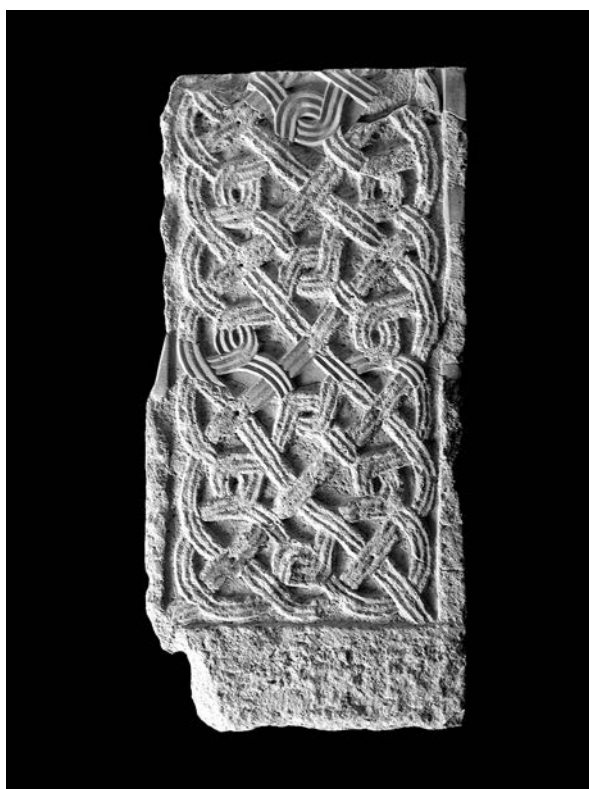
sl. 2. Preupotrebljeni antički i predromanički ulomci iz crkve sv. Marte (foto: A. Z. Alajbeg).

birom složenijih troprutih prepleta svi ti primjerci pokazuju da su nastali u isto vrijeme i s istom svrhom. Sa svima njima u potpunom je morfološkom suglasju tek jedan novoisklesani i relativno uzak plutej čija izrada zacijelo nije iziskivala ponovnu upotrebu i preradu nekoga starijeg pluteja s kraja 8. stoljeća (sl. 3). Važno je pritom primijetiti da među svim tim prepravljenim reljefima nema onih koji bi se mogli atribuirati *Trogirskoj klesarskoj radionici*, te da se oni raspoznaju kao još jedna grupa koja svjedoči o nekoj trećoj intervenciji na oltarnoj ogradi u Sv. Marti u Bijačima. Međutim, ta skupina reljefa do sada nije izdvojena kao morfološki kompaktna cjelina, pa iz tog razloga ni njezini reljevi nisu atribuirani niti jednoj od dosad prepoznatih i definiranih klesarskih produkcija ranoga srednjeg vijeka na istočnoj obali Jadrana.

obrađeni u: T. ŠEPAROVIĆ, *Katalog ranosrednjovjekovne skulpture*, str. 163, 172-174, 177 (kat. br. 51, 70-71, 74, 79).

U svakom slučaju, sačuvana građa svjedoči o tome da kod obnove ili rekonstrukcije prvotne oltarne ograde na Stombratama majstori *Trogirske klesarske radionice* nisu preklesavali dijelove starije oltarne ograde, kao i to da je njihov zahvat bio usredotočen ponajprije na postavljanje nove trabeacije na kojoj je bio uklesan posvetni natpis s važnim informacijama o donatoru. Ime samog donatora nije se, međutim, sačuvalo, već je bilo namjerno uništeno, a razlozi tome već su ranije u literaturi izneseni s obrazloženjem da je riječ o fenomenu zvanom *damnatio memoriae*¹⁴. Dakle, u toj je fazi obnove najvjerojatnije zamijenjena samo trabeacija oltarne ograde, između ostaloga, i zato da donator na njoj ostavi svoje uklesano ime. Tek jedan ulomak pilastro, koji pokazuje morfološke karakteristike *Tro-*

¹⁴ N. JAKŠIĆ, *Predromaničko kiparstvo*, u: *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, (ur. I. Fisković), Zagreb, 1997, str. 24. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, u: *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*. (Ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 207. – N. JAKŠIĆ, *Reljevi Trogirske klesarske radionice*, str. 265.

sl. 3. Uski plutej oltarne ograde iz crkve sv. Marte (foto: A. Z. Alajbeg).

sve novih pluteja i pilastara neznatni. Stoga ne čudi da su pluteji sa starije oltarne ograde iz 8. stoljeća sačuvani na lokalitetu u relativno velikom broju i da su u poprilično dobrom stanju.

U svakom slučaju, ponovnu upotrebu i prerađivanje prvotnih pluteja i pilastara valja povezati s fazom u kojoj se ponovno raspoznaju značajnije intervencije tek na trabeaciji oltarne ograde. Naime, kad se izuzmu elementi dviju ranijih trabeacija, one s kraja 8. stoljeća i one pripisane *Trogirskoj klesarskoj radionici*, na tom je lokalitetu moguće uočiti još ulomaka koji su bili sastavni dijelovi neke treće trabeacije, i to u nemalom broju. Među njima se ponajprije ističu dva zabata oltarne ograde¹⁵, a onda i nekoliko arhitrava koji se s njima usuglašavaju na likovno-morfološkoj razini. Ostatci arhitrava sačuvani su u većim i manjim fragmentima, a površina im je ukrašena tako da je razdijeljena u dvije zone, pa je pri vrhu isklesan motiv pasjeg skoka, a pri dnu tropruta pletenica. Visina im neznatno varira od 16 do 17,5 cm, a ukupna duljina svih sačuvanih ulomaka arhitrava iznosi nešto preko 250 cm (sl. 4)¹⁶. Brojnijoj skupini arhitrava morfološki su

sl. 4. Arhitravi oltarne ograde iz crkve sv. Marte (foto: A. Z. Alajbeg).

girske klesarske radionice, svjedoči o neznatnoj intervenciji i u donjem dijelu ograde, tj. među plutejima i pilastrima.

Kao što smo već istaknuli, preklesavanje pluteja i pilastara starije oltarne ograde mora se povezati uz neku treću intervenciju na liturgijskim instalacijama u Sv. Marti. To su oni reljefi koji za sada nisu u radioničkom smislu jasnije definirani. Upravo ćemo se njima pozabaviti u daljnjoj analizi. Ipak, prethodno treba kazati da niti ta intervencija na oltarnoj ogradi nije bila sveobuhvatna jer su dokazi o klesanju po-

¹⁵ Prijedlog koji je iznio T. MARASOVIĆ, Ciborij sa zabatima iz crkve sv. Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 33, Split, 2006, str. 37-58, da je riječ o „zabatnim“ arkadama manjega oltarnog ciborija, nije održiv jer im stope nemaju okomite bridove koji bi bili nužni za međusobno spajanje susjednih arkada košare ciborija. Autore je na navedenu činjenicu upozorio Pavaša Vežić.

¹⁶ Zanimljivo je da su na svim sačuvanim fragmentima arhitrava kuke okrenute na lijevu stranu, dok kuke okrenute nadesno nalazimo na dvama većim ulomcima arhitrava koji imaju istu konceptijsku podjelu dekorativne površine kao i prethodno navedeni ulomci arhitrava, ali način njihove izvedbe sugerira da je u

sl. 5. Grede iz crkve sv. Marte (foto: A. Z. Alajbeg).

sl. 6. Primjerci arhitrava: a. Koljane; b. Crkvina u Biskupiji; c. Galovac.

srodna, mada ne i posve identična, i četiri ulomka koja su rekonstrukcijom spojena u dvije grede posve jednake visine i debljine u ukupnoj duljini od oko 150 cm (sl. 5). Pasji skok na njima oslanja se na jedno istaknuto rebro s po devet kuka na svakoj gredi. Na objema je sačuvan dokaz o tome da im je početak odnosno završetak bio uzidan u zidnoj masi, pa je taj dio ostao neobrađen; onaj s kukama na pasjem skoku okrenutim ulijevo to je lijeva strana, a onaj s kukama okrenutim udesno desna strana. Ulomci gore pobrojanih greda oblikovno su najbliži arhitravima koje je u Koljanima kod Vrlike, na Crkvini u Biskupiji kod Knina te u Galovcu kod

pitanju rad nekoga drugog klesara, neovisno o tome je li on bio suvremenik, tj. pomoćnik prvoga, ili je pak, a to se čini vjerojatnijim, naknadno „krpao“ njegovu trabeaciju oltarne ograde. Navedena dva ulomka arhitrava obrađena su pod kataloškim brojevima 44 i 46 u: T. ŠEPAROVIĆ, *Katalog ranosrednjovjekovne skulpture*, str. 160-161.

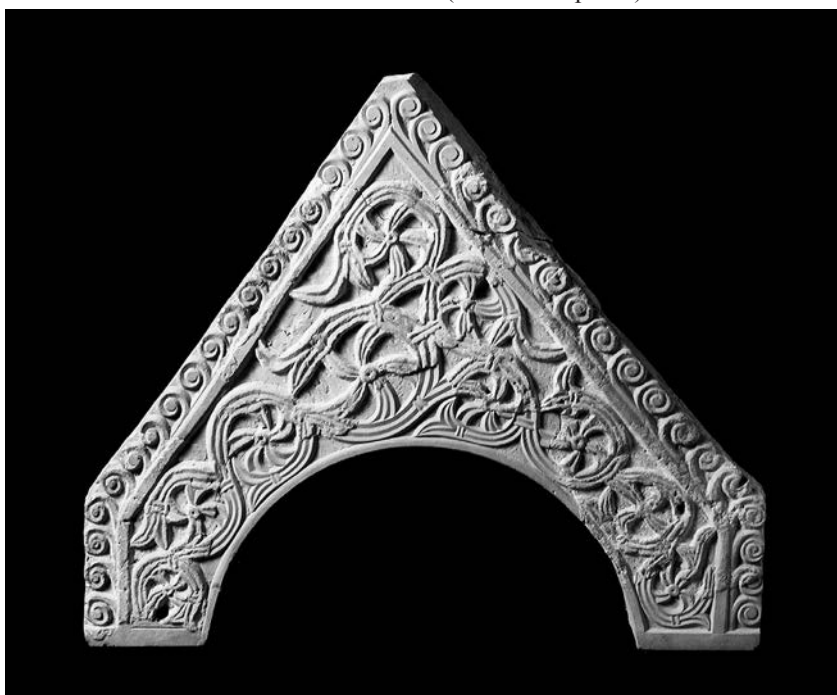
Zadra isklesala klesarska produkcija koja je po najkvalitetnijem djelu nazvana *Majstorom koljanskog pluteja* (sl. 6)¹⁷, a čije se djelovanje u posljednje vrijeme dosta pouzdano datira u prvu polovinu 9. stoljeća¹⁸. Djelima tog majstora nedavno je pribro-

¹⁷ N. JAKŠIĆ, *Majstor koljanskog pluteja*, u: *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka* (Izd. HAD-a 8), (ur. Ž. Rapanić), Split, 1984, str. 243-252. Za sve kasnije nadopune opusa *Majstora koljanskog pluteja* od strane navedenog autora, ali i drugih istraživača, vidi recentno u: I. JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ, *Predromanički plutej iz Kali na otoku Ugljanu*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 37, Zagreb, 2013, str. 33, bilj. 26.

¹⁸ N. JAKŠIĆ, *Između Europe i Mediterana*, u: *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, (ur. B. Rauter Plančić), Zagreb, 2006, str. 23. – A. JURČEVIĆ, *Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 36, Split, 2009, str. 65-70. Inače, za cjeloviti uvid u problematiku datiranja

sl. 7. Ulomak arkade ciborija iz Rižinica kod Solina
(foto: I. Josipović).

sl. 8. Zabata oltarne ograde iz crkve sv. Marte
(foto: A. Z. Alajbeg).

djelovanja *Majstora koljanskog pluteja*, kao i za sve novije argumente za njegovu dataciju u prvu polovinu 9. stoljeća iznošene u novijoj literaturi, vidi detaljnije u: I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*. Doktorski rad, Zagreb, 2013, str. 57-64, 79-82.

jen i veći ulomak jednoga ciborija koji je nedavno pronađen na lokalitetu Rižinice u Rupotinama kod Solina (sl. 7), a na kojem se također nalaze karakteristično oblikovane kuke¹⁹. Dakle, ako je suditi po toj važnoj pojedinosti, dva do tri dužna metra arhitrava i drugih greda na Stombratama isklesao je upravo *Majstor koljanskog pluteja*, tj. klesarska produkcija koja je tako imenovana i čija su djela u literaturi grupirana pod tim nazivom. Štoviše, naš je majstor u Bijaćima ponovno upotrebljavao reljefe iz ranijih faza opremanja crkve sv. Marte liturgijskim instalacijama²⁰, a ta je činjenica podudarna s istim fenomenom koji je uočen i na drugim lokalitetima na kojima je djelovala ta klesarska produkcija (Koljane, Biskupija – Crkvina, Galovac)²¹.

Naravno, trabeacija oltarne ograde u crkvi sv. Marte nije se sastojala samo od arhitrava, već i od zabata. Na lokalitetu su do sada pronađena tri zabata, među kojima se jedan prepoznaje kao klesarija *Trogirske klesarske radionice*²². Međutim, druga dva zabata, ako je suditi po pasjem skoku uz njihove kosine, morfološki su usuglašena s ovdje raspravljanim arhitravima oltarne ograde. Jednome, tek dijelom rekonstruiranom zabatu cijela je površina riješena na način da se po njoj razlistavaju virovite rozete, njih ukupno deset, a dimenzionirane su tako da prekrivaju ukupnu površinu zadane plohe omeđene na bočnim stranama pasjim skokom (sl. 8). Drugi je zabat gotovo cjelovit te mu nedostaje samo desna stopa, a pasji je skok posve istovjetnih karakteristika (sl. 9). U njegovu središtu dva pauna ključaju u grozd. Široki luk zabata u cijelosti je is-

¹⁹ Fotografija navedenog ulomka u dva je navrata objavljena u lokalnim solinskim novinama od strane istraživača lokaliteta Mate Zekana. M. BATARELO JELAVIĆ, Novootkriveni ostaci upućuju na novu interpretaciju, *Solinska kronika*, god. XVIII., br. 205, Solin, 15. listopada 2011., str. 19. – M. ZEKAN, Zar će opet cesta pregaziti baštinu?!, *Solinska kronika*, god. XX., br. 222, Solin, 15. veljače 2013., str. 21. Atribucija tog ulomka *Majstoru koljanskog pluteja* po prvi je put iznesena u: I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju*, str. 78-79.

²⁰ Usporedi bilj. 13.

²¹ Vidi primjerice N. JAKŠIĆ, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*. Split, 2000, str. 249-250. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi*, str. 205. – T. BURIC, *Koljane Gornje, Crkvina - dijelovi portala crkve*, u: *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. (Ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 269, kat. br. IV, str. 151. – A. JURČEVIĆ, *Usporedba skulpture i arhitekture*, str. 66.

²² Vidi npr. N. JAKŠIĆ, *Reljefi Trogirske klesarske radionice*, str. 266-267.

sl. 9. Zabat oltarne ograde iz crkve sv. Marte
(foto: A. Z. Alajbeg).

sl. 10. Zabat oltarne ograde iz Bola na Braču
(foto: A. Z. Alajbeg).

punjen složenim geometrijskim prepletom troprute trake nemirnoga duktusa. Dvije šesterokrake zvjezdice postavljene su na okomici koja razdvaja desnu od lijeve polovice zabata: jedna nad glavama paunova, a druga pod grozdom u koji kljucaju. Nad lijevom sačuvanom stopom zabata postavljena je jedna manja ptičica (golubica) koja ispunja prazninu između luka i pasjeg skoka. Paunovi su prikazani u profilu s tijelom čije jezgro čini motiv riblje kosti okružen paralelnim linijama u gustom rasporedu unutar listolikih konturiranih formi. Na dugačkom i tankom repu raspoznaju se paunove „oči“, i to u obliku malih kružnica na podlozi ornamenta riblje kosti. Na sićušnoj glavici se ističu „roščići“, a naglašeno je i oko. Glavicu s tijelom povezuje gibak vrat na kojemu je gustoća perja sugerirana plastično isklesanim ornamentom riblje kosti bez konturiranja.

Primjerak zabata iz Bijaća ima izravnu paralelu u jednome zabatu koji se čuva u Bolu na Braču (sl. 10). Brojne su pojedinosti na tim dvama zabatima sukladne, iako je simboličko uprizorenje s paunovima komponirano drukčije²³. Zabat iz Bola ima na luku posvetni natpis od kojega je sačuvan dio teksta ...E:ADQ:BEA:THEODORI M(artiris). Središnjim poljem dominira križ ispunjen troprutom pletenicom. Pod vodoravnom hastom križa sa svake je strane postavljen u profilu po jedan istovjetno obli-

kovan paun, od kojih jedan kljuca grozd, a drugi list, dok se iznad vodoravne haste nalaze dvije petokrake zvjezdice. Paunovi, zvjezdice i grozd posve su nalik onima na zabatu iz Bijaća. Međutim, cijelo je uprizorenje na bolskom zabatu omeđeno vijencem kimatija čega na zabatima iz Bijaća nema, a na taj se kimatij naslanja pasji skok čije se kuke opet usuglašavaju s onima iz Sv. Marte. Tako se mnoge pojedinosti koje ta dva zabata međusobno povezuju zapažaju i na reljefima koji su otprije atribuirani *Majstoru koljanskog pluteja*. Ipak, na dvama zabatima iz Bola i Bijaća susrećemo se i s nekim novim pojedinostima koje do sada nisu bile zapažene na reljefima *Majstora koljanskog pluteja*. To su ponajprije paunovi kojih u Koljanima i na Crkvini u Biskupiji nema jer su tamo prikazane uvijek golubice, bilo na zabatima, bilo na pluteju. Utoliko se tijela dviju različitih vrsta ptica i razlikuju. No plastično oblikovanje gipkog vrata, zatim sićušne glavice s naglašenim okom, grozd krupnih bobica u kojega paunovi kljucaju, te konačno ptičje noge i kandže tretirane su na posve isti način. Pasji skok i vijenac kimatija također u cijelosti odgovaraju klesarijama *Majstora koljanskog pluteja*. Tematsku novost, pored već spomenutog, predstavljaju i zvjezdice. Vratimo li se sada problematici reljefa sa Stombrata, možemo nastaviti tragati za pojedinostima koje upućuju na djela *Majstora koljanskog pluteja*. U reljefima koje je on isklesao na Crkvini u Biskupiji, Koljanima i Galovcu već je uočena sklonost različitim i složenim troprutim motivima koje izvodi s mnogo slobode u izrazito nemirnom duktusu linija

²³ N. JAKŠIĆ, Predromanički reljef sa spomenom blaženog Teodora u Bolu na Braču, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 25, Split, 1985, str. 49-62.

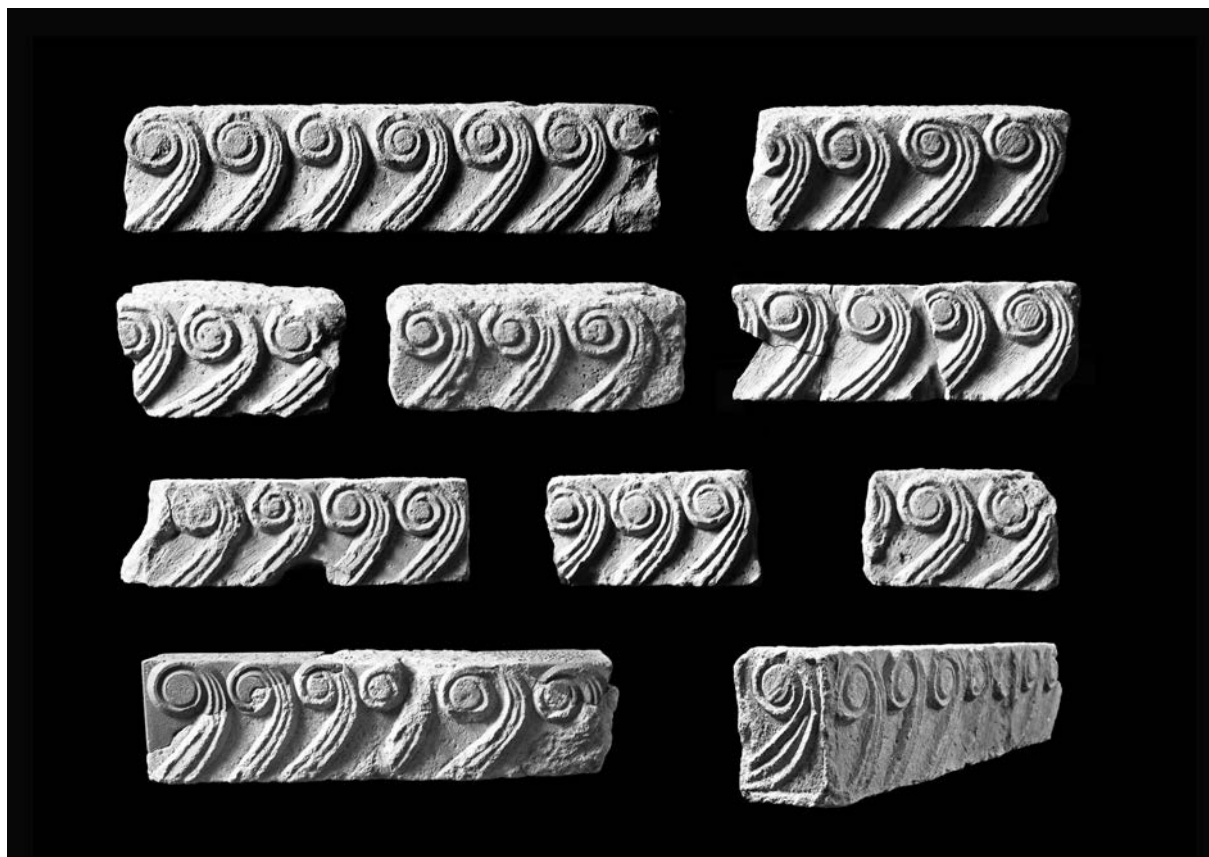
koje inače nastaju na strogoj geometrijskoj matrici. Upravo takve osobine zapažaju se na svim geometrijskim motivima isklesanim na poleđini pluteja i pilastara iz Bijaća koji su pripadali starijoj oltarnoj ogradi iz druge polovine 8. stoljeća (sl. 2). Zanimljivo je pritom majstorovo variranje koje se ogleda u širokom odabiru vrlo različitih geometrijskih motiva. Primjerice, na Crkvini u Biskupiji, ili pak u Koljanima, gotovo je neizostavno koristio tordirano uže kojim je uokvirivao geometrijske ornamente na svojim pilastrima, ali toga nema ni u Galovcu ni u Bijaćima. Upravo te činjenice, tj. da se na svakom pojedinom lokalitetu predstavlja u „novom svjetlu“, razlog su što mnogi njegovi reljefi nisu bili već ranije prepoznati i međusobno povezani. Spomenimo samo paradoks da na Stombratama jedan zabat rješava razlistavanjem biljne povijuše, što je kod njega potpuna novost i za sada izuzetak (koji valjda potvrđuje neko pravilo?) jer on nikada ne koristi sustave motiva komponirane prema biljnom predlošku.

Raspoznavanjem skupine reljefa u Stombratama kao produkata dlijeta *Majstora koljanskog pluteja*, ukupna je predromanička građa s tog lokaliteta praktički razvrstana u tri morfološki homogene cjeline. Najstarija je ona iz druge polovine 8. stoljeća koju ćemo ovdje uvjetno i samo iz praktičnih razloga nazvati „langobardskom“ jer pokazuje dotirne elemente s reljefima iz sjeverne Italije, a od tog sloja reljefa sa Sv. Marte sačuvano je gotovo najviše građe. Kod daljnjih intervencija, bilo kod *Trogirske klesarske radionice*, bilo kod *Majstora koljanskog pluteja*, naglasak je stavljan na promjenu trabeacije oltarne ograde. Pritom je, čini se, kod obiju intervencija bio zadržan dobar dio pluteja i pilastara iz najranije „langobardske“ faze. Kod obnove koju provodi *Trogirska klesarska radionica* intervencije se u donjim dijelovima oltarne ograde gotovo i ne zapažaju, a ako je i bilo kakvih popravaka, ti su na nalazištu zasvjedočeni tek ulomkom jednoga pilastra²⁴. Obnova koju poduzima *Majstor koljanskog pluteja* bila je tek nešto radikalnija. I ta se svodi prvenstveno na promjenu trabeacije s novim zabatima i arhitravima koji su gotovo svi na lokalitetu i pronađeni. U donjim dijelovima ograde, tj. na pilastrima i plutejima, intervenira tako da se u pojedinim slučajevima koristi poleđinom već po-

stojećih njezinih dijelova, a od novih primjeraka za sada zapažamo tek jedan relativno uzak plutej (sl. 3). To znači da su donji dijelovi prvotne predromaničke oltarne ograde cijelo vrijeme bili u funkciji, pa su tako i dočekali arheologe u relativno dobrom stanju. Na razložno pitanje, koje se ovdje nameće, ipak još nije moguće sa sigurnošću ponuditi decidan odgovor, a ono glasi: Tko je prvi intervenirao na staroj „langobardskoj“ oltarnoj ogradi na Stombratama, *Trogirska klesarska radionica* ili pak *Majstor koljanskog pluteja*? Prema svemu onome što dosad znamo o jednoj i o drugoj klesarskoj produkciji, obje su djelovale u prvoj polovini 9. stoljeća, štoviše negdje oko njezine sredine²⁵. No koja je od njih ranija, teško je sa sigurnošću kazati. Reljefi pronađeni u Stombratama nude neka rješenja koja, međutim, idu u različitim smjerovima. Naime, činjenica da se *Majstor koljanskog pluteja* upušta u prepravljanje donjih dijelova stare ograde, ne znači ujedno i to da baš on prvi intervenira na liturgijskim instalacijama. Mogao se primjerice donator, čije je ime otučeno s jednog od arhitrava kojeg je klesala *Trogirska klesarska radionica*, zadovoljiti samo izmjenom trabeacije i činjenicom da će na njezinu posvetnom natpisu biti uklesano njegovo ime. U tom bi slučaju *Majstor koljanskog pluteja* predstavljao tek narednu, u kronološkom smislu treću intervenciju kojom bi se zamijenila trabeacija s posvetnim natpisom „nepoželjnog“ prethodnika. Ako tako sagledamo slijed aktivnosti na promjeni liturgijskih instalacija, ostaje otvoreno pitanje zašto je donatorovo ime bilo radirano ako je cijeli natpis i tako bio uklonjen i zamijenjen novom trabeacijom bez natpisa. S druge strane, znatnije interveniranje i prerada stare oltarne ograde vezana je uz *Majstora koljanskog pluteja*, pa bi to mogao biti razlog da mu damo kronološku prednost. Pritom *Majstor koljanskog pluteja*, koji je rado preuzimao pojedine dijelove oltarne ograde svojih prethodnika i ponovno ih koristio, nije preradio niti jedan reljef isklesan u *Trogirskoj klesarskoj radionici*. Je li moguće pretpostaviti da je on, postavljajući novu trabeaciju za koju je isklesao vrlo dobro sačuvane arhitrave i dva pripadajuća im zabata, kao treći zabat koristio onaj koji je stajao na nešto starijoj trabeaciji *Trogirske klesarske radionice*, tj. onoj na kojoj je bio iskle-

²⁴ Taj je ulomak obrađen pod kataloškim brojem 68 u: T. ŠEPAROVIĆ, *Katalog ranosrednjovjekovne skulpture*, str. 171.

²⁵ Vidi bilj. 18 u ovom radu, te N. JAKŠIĆ, *Reljefi Trogirske klesarske radionice*, str. 285. – N. JAKŠIĆ, *Varvarina praeromanica*, str. 27. – I. JOSIPOVIĆ, *Prilog Trogirskoj klesarskoj radionici*, str. 97-98.

sl. 11. Ulomci friza s kukama na ciboriju iz crkve sv. Marte (foto: A. Z. Alajbeg).

san uklonjeni donatorski natpis²⁶. Na ovakvo promišljanje upućuje i činjenica da još jednom zabatu ili barem nekim njegovim manjim ulomcima, koji bi pokazivali morfološka svojstva *Majstora koljanskog pluteja*, za sada nema nikakva traga, a tamo je morao biti kao treći dio cjeline. U prilog takvom slijedu događaja možda govori i činjenica da su od različitih oltarnih ograda na Stombratama preostala svega tri zabata, kao i to da je od intervencije *Majstora koljanskog pluteja* sačuvan veliki dio trabeacije s izuzetkom jednog jedinog zabata. Takva bi interpretacija u kronološkom smislu davala neznatnu prednost *Trogirskoj klesarskoj radionici* u odnosu na *Majstora koljanskog pluteja*. Ipak, naš prijedlog valja shvatiti vrlo uvjetno i na njemu se nipošto ne može inzistirati niti temeljiti neke eventualne buduće zaključke! Međutim, postavlja se pitanje može li u tim različitim nejasnoćama i dilemama biti od pomoći ciborij, najreprezentativniji dio liturgijskih instalacija koje potječu s arheološkog lokaliteta Stombrate u Bijaćima? Taj je u ovoj raspravi tek spomenut s uputom na najvažnije rasprave o njemu i njegovu natpisu. No problematiku njegove radio-ničke pripadnosti dosad nitko nije načinio.

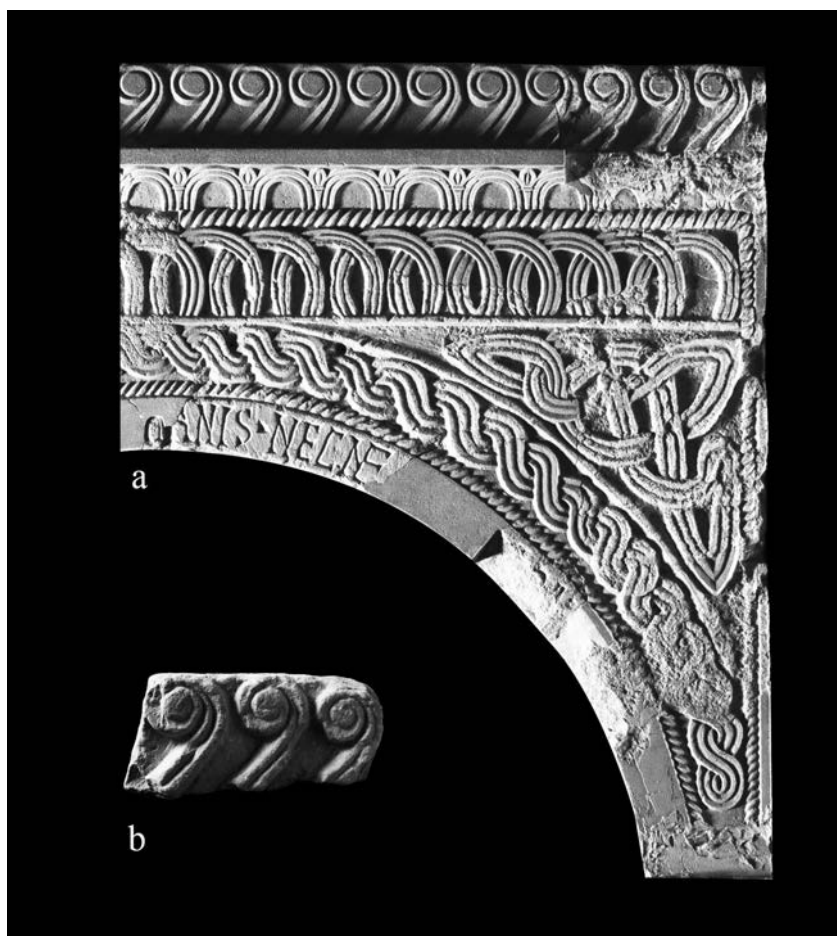
Prije nego što se upustimo u pojašnjavanje likovno-morfoloških svojstava ciborija, valja upozoriti na neka njegova svojstva koja se često zanemaruju.

²⁶ Naime, ta je trabeacija oltarne ograde, dakako, uz arhitrave, imala tek jedan zabat bez natpisa, a on je bio flankiran dvama lukovima. Vidi u: N. JAKŠIĆ, *Reljefi Trogirske klesarske radionice*, str. 267-268.

Najvažnije je naglasiti da su arkade ciborija obnovljene tako što su im manjkavi dijelovi rekonstruirani. No tek kad se zanemare suvremene intervencije, ostaju prilično oštećeni originalni dijelovi na kojima se može analizirati izvorna klesarska obrada koja bi mogla eventualno biti putokaz u raspoznavanju „rukopisa“ njezina majstora ili klesarske radionice. Ponajprije valja u potpunosti zanemariti pasji skok na tri od četiri arkade, jer je taj na ciborij montiran za potrebe rekonstrukcije. Istina, isklesan je prema ulomcima koji su pronađeni na lokalitetu s nastojanjem da se oponaša izvorni ornament u ukupnoj dužini od malo manje od četiri metra. Na njima se raspoznaju 53 kuke, a one su sve okrenute u istom smjeru (sl. 11)²⁷. Štoviše, jedan od njih je ugaoni, pa su na njemu sačuvane kuke dviju susjednih arkada i posve je razvidno da su kuke u istom smjeru tekle uokolo cijele košare ciborija. Pojava je pomalo neobična jer se njome odustalo od opće usvojenog pravila da se kuke u središtu arkade račvaju i teku u suprotnim smjerovima. Takve su pojave uobičajene i kod dužih arhitrava, a ne samo na ciborijima²⁸. No, u vezi s ornamentom pasjeg skoka

²⁷ Ti su ulomci obrađeni pod kataloškim brojevima 27-37 i 40 u: T. ŠEPAROVIĆ, *Katalog ranosrednjovjekovne skulpture*, str. 155-159.

²⁸ Zbog toga ne stoji mišljenje Pavuše Vežića prema kojemu sve grede s kukama koje se račvaju u središtu treba smatrati vijencima ciborija, a kojim se onda automatski otklanja mogućnost da bi se moglo raditi o arhitravima oltarnih ograda. Usporedi P. VEŽIĆ - M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 31 i passim.

sl. 12. Crkva sv. Marte: a. dio rekonstruirane bočne arkade ciborija; b. pripadajući mu ulomak friza (foto: A. Z. Alajbeg).

na bijačkom ciboriju, važno je istaknuti činjenicu da je samo na jednoj, i to na bočnoj arkadi taj motiv bio isklesan zajedno s vijencem kimatija (sl. 12a), tj. da je s cijelom arkadom isklesan u istom komadu kamena. Kod druge dvije relativno dobro sačuvane arkade (prednja i zadnja) pasji je skok bio isklesan zasebno, kao friz, te je onda montiran na obod tako da je bio povezan okomitim spojnicama od kojih su i na rubu arkade i na frizu s pasjim skokom sačuvane prosvrdlane rupe. U svakom slučaju, pri analizi morfoloških svojstava prednje i zadnje arkade valja voditi računa o tome da je friz s kukama na njima klesan odvojeno.

Na arkadi pročelja (sl. 14-15) sačuvani su tek neznatni ulomci oštećenog kimatija na vijencu, dobar dio lijeve strane i središte arkade, a od desne strane tek stopa. No ono što je sačuvano dovoljno je za korektnu rekonstrukciju. Simboličko uprizorenje s paunovima uokvireno je tordiranim užetom koje ga odvaja od natpisa na luku, od kimatija na vijencu i od rubova arkada po okomicama. Unutar tako

sl. 13. Stope druge bočne arkade ciborija iz crkve sv. Marte (foto: A. Z. Alajbeg).

uokvirenog polja luk arkade prati relativno široki geometrijski tropruti uzorak koji se sastoji od dva niza nasuprotno okrenutih i međusobno učvorenih beskonačnih čvorova. Podsjećaju na udvostručeni motiv pereca, kako ga nazivamo na drugim mjestima. Ukupna širina cijelog uzorka usuglašava se sa širinom u tjemenu arkade koja preostaje između natpisa i kimatija. Takvim rasporedom motiva na arkadi preostaju dva kuta, pa je majstor u svaki postavio po jednog pauna, što je često prisutno na mnogim drugim arkadama ciborija. Paun je prikazan u profilu kako kljuca u grozd, a pred njim se nalazi jedan peterolatični cvijet. Sve se to raspoznaje samo na lijevoj strani, a od zrcalnoga uprizorenja na desnoj je sačuvan tek cvijet i kontura grozda. Nad leđima ptice postavljena su dva ljiljana koja ukazuju na naglašeni kompleks *horror vacui*.

Začelna je arkada u cijelosti srodno komponirana (sl. 15). I na njoj je cijelo uprizorenje uokvireno tordiranim užetom, a po luku teče složeni i gusti prepleteni motiv čija se širina ponovno usuglašava sa širinom arkade u tjemenu između natpisa na luku i kimatija. Tek su paunovi zamijenjeni lavovima od kojih su oba oštećena. No desnome je lavu dobro sačuvana glava, a lijevome tijelo i griva, pa je uvid u izgled zvijeri zadovoljavajući. Prednje su im noge u raskoraku, a zadnje uspravljene. Pred svakim je lavom po jedan sedmerolatični cvijet jednako kao i na arkadi pročelja pred paunovima.

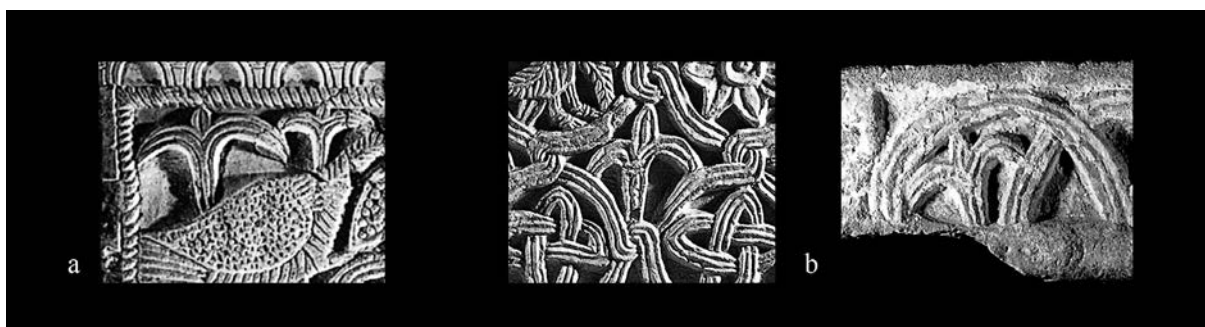
Bočne su arkade (druga i četvrta), za razliku od pročelne (prva) i začelne (treća), slabije sačuvane. Jednu je ipak bilo moguće korektno rekonstruirati jer se sačuvalo dovoljno izvornih elemenata. No od druge bočne arkade sačuvane su tek dvije stope (sl. 13), pa je pri rekonstrukciji kopirana ona bolje sačuvana, ali je ipak teško točno kazati u kolikoj je mjeri takva rekonstrukcija točna.

sl. 14. Rekonstrukcija prednje arkade ciborija iz crkve sv. Marte (foto: A. Z. Alajbeg).

sl. 15. Rekonstrukcija stražnje arkade ciborija iz crkve sv. Marte (foto: A. Z. Alajbeg).

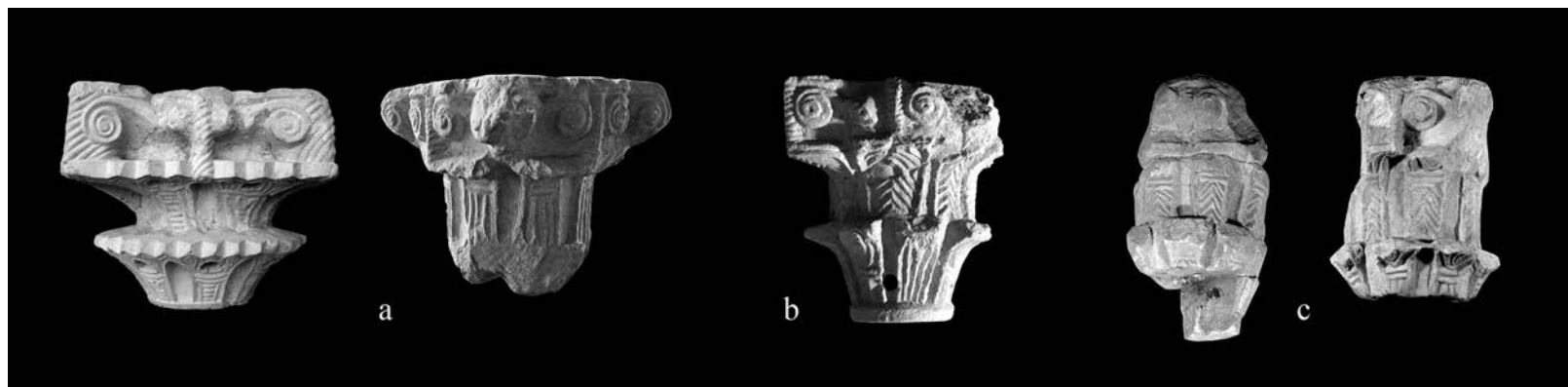

sl. 16. Motiv karakterističnog ljiljana: a. crkva sv. Marte; b. Koljane.

Na bolje sačuvanoj bočnoj arkadi (sl. 12a) razabire se da je strukturirana na isti način kao i dvije već opisane. Naime, i na njoj se zapaža neizostavni okvir od tordiranog užeta na posve istom mjestu i u istoj ulozi, dakle na bokovima, nad lukom s natpisnim poljem i podno vijenca kimatija. No s obzirom na to da je tu arkadu klesar riješio isključivo ornamentalno, dodao je još jednu dekorativnu traku pod vijencem kimatija i jednu koja koncentrično prati onu na luku s natpisom. Tako se nova vodoravna traka s nizom presijecajućih troprutih arkadica pojavljuje kao tangenta troprute pletenice na luku. U takvom rasporedu udvostručenih ornamentalnih traka ostaju tek skromni kutovi koji su ispunjeni bravuroznim preplitanjem troprute vrpce. Pored toga, treba naglasiti još jednu važnu činjenicu koja se može uočiti na toj arkadi. Na njoj je, naime, sasvim desno, sačuvan segment pasjeg skoka iznad vijenca kimatija. Sačuvane su tri kuke na jednostruko profiliranoj nozi. One su u suglasju tek s jednim ulomkom (sl. 12b) od onih brojnih koji nisu integrirani u rekonstrukciju, a koji su nesumnjivo pripadali ciboriju. Čini se, dakle, da je pasji skok s dvostruko profiliranim kukama, a koji je sačuvan u dužini od preko tri i pol metra, pripadao isključivo arkadama pročelja i začelja, dok su na bočnim arkadama kuke jednostavnije, tj. jednostruko profilirane. Nažalost, u rekonstrukciji ciborija iz 1936. godine friz pasjeg skoka nanovo je isklesan, a kao uzor su poslužile kuke jednostavnije profilacije, koje su sačuvane u znatno manjem broju.

Osnovno pitanje koje se nameće uz raspravljani ciborij jest može li ga se povezati s bilo kojom od tri morfološki različite grupe raspoznate među reljefima na tom lokalitetu. S najstarijom „langobardskom“ grupom reljefa zasigurno ne može jer se s njima ne usuglašava niti stilski niti morfološki. Nije ga moguće dovesti u vezu ni s reljefima nastalim u *Trogirskoj klesarskoj radionici* jer ni s njima ne

pokazuje nikakvih dodirnih točaka. Ostaje jedino provjeriti može li ga se povezati s reljefima *Majstora koljanskog pluteja* ili je pak taj ciborij rezultat jedne zasebne narudžbe neovisne o bilo kojoj od već uočenih intervencija na liturgijskim instalacijama iz crkve sv. Marte. Da je kod ciborija riječ o tipičnoj klesariji *Majstora koljanskog pluteja*, a čiji je opus relativno dobro poznat, vjerojatno bi to sada bilo uočeno. Razvidno je da friz pasjeg skoka ne pokazuje izravnijih dodirnih točaka s onima koji se prepoznaju kao radovi *Majstora koljanskog pluteja* na oltarnim ogradama na Crkvini u Biskupiji i u Koljanima, ili pak na ciborijima u Galovcu i Rižinicama. Međutim, vijenac kimatija s ciborija iz Bijajaća (iako znatno oštećen) moguće je uočiti na svim spomenutim lokalitetima i to kao jednu od ključnih karakteristika našeg majstora. Tu je, zatim, i tordirano uže koje uokviruje sve arkade ciborija, a koje naš majstor toliko rado koristi na pilastrima u Koljanima i na Crkvini u Biskupiji. Jedan tipičan morelijanski detalj predstavljaju i dva ljiljana na arkadi s paunovima. Istovjetne ljiljane susrećemo za sada samo u Koljanima, i to na dva mjesta, na pluteju s golubicama i na nadvratniku portala (sl. 16). Taj, toliko karakteristično klesan ljiljan ne pojavljuje se nigdje izvan kruga reljefa *Majstora koljanskog pluteja*. Od ostalih morelijanskih detalja valja spomenuti još i vrat pauna, zatim grozd u koji paun ključa te položaj paunovih nogu u raskoraku. Osobito je karakteristična obrada perja na ptičjem vratu jer se plastično klesanim i nekonturiranim ornamentom riblje kosti postiže dojam njegove gipkosti. To su, dakle, sve pojedinačni morelijanski detalji koji upućuju na to da je upravo *Majstor koljanskog pluteja* klesao većinu reljefa na arkadama ciborija iz Sv. Marte. Pasji skok, kao što je već istaknuto, ne odaje njegovu klesarsku ruku, pa je stoga važna spoznaja o tome da je klesan zasebno i tek onda montiran na arkadu.

sl. 17. Kapiteli: a. Crkvina u Biskupiji; b. Galovac; c. Koljane.

sl. 18. Ulomci kapitela ciborija iz crkve sv. Marte (foto: A. Z. Alajbeg).

Konačno, *Majstor koljanskog pluteja* istakao se u klesanju kapitela namijenjenih ciborijima. Na sreću, poznajemo znatan broj cjelovitih primjeraka s Crkvine u Biskupiji te iz Galovca, pa i neke iz Koljana, koji, međutim, zasigurno nisu s ciborija (sl. 17). Stoga valja posvetiti posebnu pozornost ulomcima kapitela koji su pronađeni na Stombratama. Zato i skrećemo pažnju na krupnije ulomke kapitela (sl. 18), prema kojima su 1936. godine u rekonstrukciji razvidno isklesani novi, tj. oni koji i danas podržavaju rekonstruiranu košaru ciborija u splitskom muzeju. Dekorativni elementi na njima, ponajprije volute i palmete, vrlo su bliski skupini majstorovih kapitela s nabrojanih lokaliteta. No najvažnije je uočiti njihovo izvanredno vješto i plastički vrlo naglašeno oblikovanje. Upravo su te karakteristike davno uočene kao ključne za ocjenu kvalitete njegova rada, a pritom je i istaknuto da se ta razina plastičkog oblikovanja ne susreće kod drugih klesarskih produkcija ranoga srednjeg vijeka²⁹.

²⁹ Prvi put kod N. JAKŠIĆ, *Predromaničko kiparstvo*, str. 24, a navedena činjenica posebno je istaknuta u: N. JAKŠIĆ, *Između Europe*, str. 23, te u pripadajućem katalogu, str. 76 (Nikola Jakšić, kat. br. 6).

Dakle, upravo kapiteli još čvršće povezuju ciborij uz *Majstora koljanskog pluteja*.

Tragajući na arkadama ciborija iz Bijaća za izrazitim elementima koji se raspoznaju kao „rukopis“ *Majstora koljanskog pluteja* nismo bili u prigodi navesti im veliki broj. Osim tipičnih morelijanskih detalja koji bez sumnje detektiraju rad njegova dlijeta, puno je drugih elemenata na tim arkadama, koji kod navedenoga majstora zasad nisu uočeni. Odnosi se to ponajprije na širok repertoar njegovih, za nas posve novih, geometrijskih prepletenih uzoraka, ali i paunova i lavova, koji se sada pridružuju za njega tako tipičnom motivu golubice. Zbog toga se može reći da arkade ciborija pronađenog na Stombratama navode na zaključak da je *Majstor koljanskog pluteja* raspolagao neiscrpnim izvorom likovnih rješenja, kako tipično geometrijskih tako i zoomorfnih motiva, a može se istaknuti i činjenica da kuke na pasjem skoku nekih njegovih reljefa pokazuju znatne varijacije. Ta pojedinost navodi na pretpostavku o znatnijem angažmanu nekog od njegovih pomoćnika, pa sve navedeno nameće potrebu preispitivanja i još jednoga važnog spomenika koji je do danas samo djelomično bio prepoznat kao djelo našeg majstora. Riječ je o šesterostranome cibo-

sl. 19. Akroterij šesterostranog ciborija s Crkvine u Biskupiji (foto: A. Z. Alajbeg).

riju s Crkvine u Biskupiji kod Knina. Od ciborija je izvanredno dobro sačuvan prekrasan akroterij (sl. 19) te ulomci nekoliko kapitela koji se bez sumnje raspoznaju kao radovi *Majstora koljanskog pluteja*. No, isto tako, dvije tek djelomice sačuvane arkade nisu na prvi pogled odavale njegov angažman u radu (sl. 20). To se prvenstveno odnosi na vijenac, a posebno na pasji skok koji se znatno razlikuje u izradi kuka od onih kakve susrećemo na tom istom lokalitetu ili pak u Koljanima, pa i onih koje su kasnije pronađene u Galovcu i Rižinicama. No sada, kad se na ciboriju iz Bijaća zapažaju različite varijacije, pa i prisustvo neke druge klesarske ruke, a što se posebno odnosi na vijenac s kukama, valja ponovno uzeti u razmatranje arkade ciborija s Crkvine u Biskupiji i vidjeti ne nalazi li se pokoji morelijanski detalj na njima, koji bi ukazivao na to da je arkade šesterostranoga biskupijskog ciborija ipak isklesao *Majstor koljanskog pluteja* zajedno s nekim pomoćnikom kojemu je bilo povjereno klesanje vijenca. Kada se stvari postave na takav način, a s novim iskustvima koje smo stekli na ciboriju sa Stombrata, moguće je i na bolje sačuvanoj arkadi s Crkvine u Biskupiji raspoznati tragove dlijeta našeg

sl. 20. Sačuvani dijelovi arkade šesterostranog ciborija s Crkvine u Biskupiji (foto: I. Josipović).

majstora. To se odnosi na sve što je od arkade sačuvano pod vijencem, ponajprije na složene troprute preplete koje tvori tropruta vrpca vrlo nemirna duk-tusa, na tordirano uže koje se javlja kao tangenta luka ispunjenog troprutom pletenicom, baš kao i na bolje sačuvanoj bočnoj arkadi ciborija iz Bijaća, te konačno na golubicu kod koje se kao njegov „rukopis“ raspoznaje sitna glavica s naglašenim okom i ponovno ono perje na vratu, u formi nešto plastičnijeg i nekonturiranog ornamenta riblje kosti. Nakon ovih zapažanja – koja pokazuju da se na ciborijima sa Stombrata u Bijaćima i s Crkvine u Biskupiji, uz prepoznatljiv „rukopis“ *Majstora koljanskog pluteja*, pojavljuje i ruka nekoga drugog klesara – postaje posve jasno da je naš majstor sudjelovao u realizaciji najzahtjevnijih projekata na politički i strateški najvažnijim lokalitetima unutar teritorija ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine. Na njima je pritom isklesao četiri ciborija, dva šesterostrana (Crkvina u Biskupiji i Galovac) i dva četverostrana (Bijaći, Rižinice), a za njih je pripremio najmanje dvadeset relativno velikih kapitela i barem jedan reprezentativni akroterij. Upravo se u tim naglašeno plastičnim oblicima ponajbolje ogleda njegova vještina o čemu je u literaturi već bilo riječi. Štoviše, kad je riječ o ciborijima na tlu Kneževine Hrvatske, valja naglasiti da druge ciborije iz tako ranog razdoblja niti ne poznajemo.

Zaključujući ovu raspravu o udjelu *Majstora koljanskog pluteja* u Bijaćima, valja dodati i još pokoje zapažanje. Prvo se odnosi na već spominjani zabat iz Bola na Braču i jedan pilastar koji je zajedno s njim pronađen³⁰. Međutim, mjesto samoga nalaza nije nikakav dokaz o tome da su ti reljefi izvorno pripadali lokalitetu na kojem su pronađeni. Veliki je broj primjera koji svjedoče kako su pojedini izolirani pronalasci predromaničkih reljefa, pa tako i djela *Majstora koljanskog pluteja*, zapravo posljedica naknadnog preseljenja nekih ulomaka tijekom duge povijesti s jednog mjesta na drugo³¹. Naime, teško je vjerovati u angažman tog majstora na otoku Braču, tim više što nema pronalazaka niti svjedočanstava o drugim srodnim predromaničkim reljefima iz Bola, kao ni dokaza da su predromanički klesari tijekom 9. stoljeća bili uposleni pri gradnjama na srednjodalmatinskim otocima. Tako su i reljefi, koji se danas u Bolu čuvaju, najvjerojatnije tamo dospjeli u neko drugo doba. Zabat isklesan u segetskom vapnencu i spomen sv. Teodora u posvetnom natpisu (kult sv. Teodora u Bolu nije zasjeđen) upućuju na neki lokalitet u okolici Trogira, možda na Okrug Gornji, gdje je taj svetac od davnina čašćen.

Postoji još jedan reljef koji pokazuje mnoge od karakteristika *Majstora koljanskog pluteja*. Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu, a nije poznato mjesto njegova nalaza (sl. 21)³². Riječ je o povećem ulomku pluteja ili čak ciborija, no to ostaje nejasno jer nema sačuvanih izvornih rubova. Cijela je površina reljefa prekrivena neobičnim kružnicama izvedenima od jedne beskonačne troprute pletenice koja se višestruko prepliće u međusobno povezano koncentrične oblike. Duktus pletenice je prilično nemiran i slobodan, što redovito povezujemo s *Majstorom koljanskog pluteja*. Sačuvane su dvije kružnice od kojih je svaka ispunjena jednim moti-

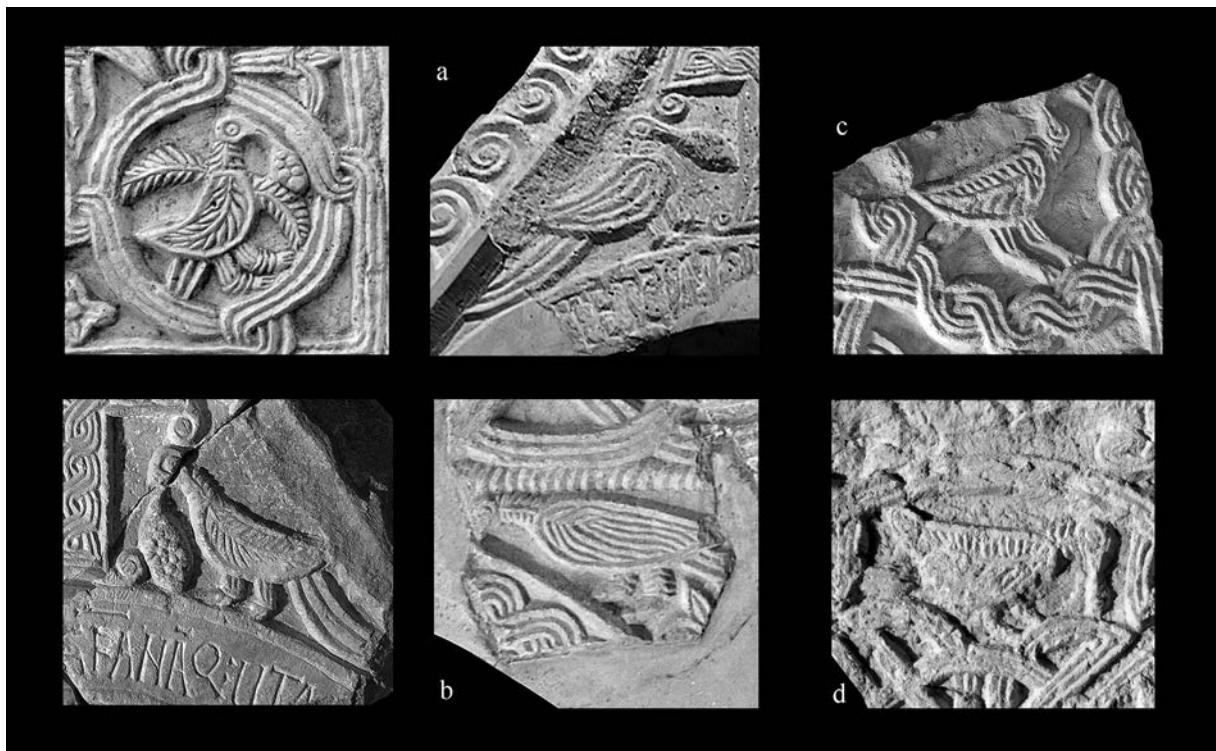
sl. 21. Reljef iz Arheološkog muzeja u Splitu (prema: A. Piteša).

vom. Tako je u jednoj šesterostrana zvijezda koja u svemu nalikuje zvjezdicama na zabatima iz Sv. Marte i iz Bola. U drugoj kružnici nalazi se golubica čije je konturirano listoliko tijelo ispunjeno ornamentom riblje kosti. Na kružnoj glavici okrenutoj unatrag ističe se naglašeno oko, a s tijelom je povezuje kratki gipki vrat klesan jednako kao i kod svih drugih ptica koje su atribuirane *Majstoru koljanskog pluteja*. Ta golubica, postavljena na snažne i dugačke noge na kojima se ističu kandže, ima svoje izravne usporedbe s golubicama na koljanskom pluteju i na drugom pluteju koji potječe iz Galovca, ali je pronađen u Kalima (sl. 22d). Ponovno se radi o morelijanskim detaljima koji otkrivaju majstora o kojemu je riječ. Opet valja naglasiti da to nije kompozicijsko rješenje koje je za njega dosad bilo karakteristično, pa nam i ova složena dekoracija na prvi pogled djeluje iznenađujuće i neočekivano. To se ponajprije odnosi na motiv krupnije ptice, možda grabljivice, kojoj, nažalost, nedostaju noge. Ptičje je tijelo prekriveno perjem koje je riješeno neobično, ljuškastom strukturom, a tek je konturirani rep ispunjen ornamentom riblje kosti. Isti ornament majstor

³⁰ Pilastar vidi u: N. JAKŠIĆ, *Predromanički reljef sa spomenom*, str. 53.

³¹ Za ilustraciju tog fenomena donosimo dva slučaja selidbe reljefa *Majstora koljanskog pluteja*, istaknuta u dosadašnjoj literaturi, i to iz Koljana Gornjih u Laktac, Podosoje i Dragović (N. JAKŠIĆ, *Majstor koljanskog pluteja*, passim), te iz sela Galovca u mjestu Kali na otoku Ugljanu (I. JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ, *Predromanički plutej iz Kali*, str. 29-30). Izvan opusa ovoga majstora ima i drugih primjera selidbe predromaničkih reljefa s jednog na drugo mjesto, ali sve njih ovdje nema posebnog smisla nabrajati.

³² A. PITEŠA, *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, katalog izložbe, Split, 2012, str. 198-199, kat. br. 165.

sl. 22. Golubice: a. Koljane; b. Crkva u Biskupiji; c. reljef iz Arheološkog muzeja u Splitu; d. Galovac - Kali.

sl. 23. Paunovi: a. Bol na Braču; b. crkva sv. Marte u Bijaćima

koristi da bi ukazao i na podignuto krilo ptice, no u tom slučaju bez konturiranja. Analiza svih ptica koje je isklesao *Majstor koljanskog pluteja* na Crkvini u Biskupiji te u Koljanima, Galovcu, Bijaćima i Bolu, ali i na reljefu u Arheološkom muzeju u Splitu, pokazuje da je on iznašao vlastito i dosljedno rješenje u interpretaciji pojedinih dijelova ptičjih tijela. Naime, sve su ptice prikazane u profilu, a njihovo je tijelo oblikovano tako da je neizostavno konturirano i onda popunjeno linearnim varijacijama u gustom rasporedu, i to ili paralelnim urezanim linijama, ili koncentričnim opetovanjem osnovnog obrisa, ili pak ornamentom riblje kosti. Međutim, pojedini dijelovi tijela nisu konturirani i uvijek su

predstavljani plastičnije oblikovanim ornamentom riblje kosti. To su oni dijelovi prekriveni perjem, koji su u pokretu, a tim detaljem majstor izražava gipkost predočene životinje. Zato kod njegovih ptica perje na vratu i jest uvijek riješeno na isti način, tj. nije konturirano, a time se postiže dojam njegove gipkosti i pokrenutosti. Isti je slučaj i s krilima. Ako su prislunjena uz tijelo, riješena su linearno i konturirano, no ako se želi sugerirati da je krilo uzdignuto, tj. da ptica ima nakanu poletjeti, onda nikad nije uokvireno linijom, a uvijek je tretirano na isti način, tj. ornamentom riblje kosti. Konačno, ako je riječ o krupnijim primjercima, kao na pročelnoj arkadi ciborija iz crkve sv. Marte ili pak na onome reljefu

iz Arheološkog muzeja u Splitu, onda naš majstor poseže i za raznovrsnijim elementima u obradi, a sve to da bi se perje na tijelu razlikovalo od onoga na krilu.

Možda nam upravo reljef iz splitskog Arheološkog muzeja ponajbolje svjedoči o neiscrpnim mogućnostima *Majstora koljanskog pluteja* koji nas kod svakoga novog reljefa ponovno iznenadi ponuđenim rješenjima. To je upravo ono što ga naglašeno izdvaja od drugih, do sada definiranih klesarskih produkcija ranoga srednjeg vijeka, jer njihova ostvarenja lako raspoznajemo upravo zbog

toga što se mnoge pojedinosti učestalo ponavljaju i što pribjegavaju vrlo srodnim, a često i gotovo istovjetnim kompozicijskim rješenjima. Činjenica da se prethodno obrađeni reljef našao u zbirci splitskog Arheološkog muzeja ne treba nas previše čuditi, i to ne stoga što bismo pomišljali na to da je *Majstor koljanskog pluteja* djelovao u Splitu, već iz razloga što su njegovi reljefi pronađeni u neposrednoj splitskoj okolini, u Bijaćima kod Trogira i u Rižinicama kod Solina, pa nas ne bi trebalo iznenaditi ni to da se s vremenom dođe do zaključka kako je raspravljani splitski reljef porijeklom upravo s potonje navedenog lokaliteta.

Master of the Koljane Chancel panel in the context of Pre-Romanesque reliefs from archaeological site Stombrate in Bijaći

Among the numerous already published and, in visual-morphological terms, very diverse fragments of Pre-Romanesque reliefs discovered during archaeological research at St. Martha's Church at site Stombrate in Bijaći near Trogir one clearly distinguishes two phases of furnishing the sacral interior with liturgical installations. One of these phases is dated into the second half of the 8th century and the other one into the first half of the 9th century. However, in addition to the two aforementioned layers of reliefs, there are also others that bear witness to the fact that there had been even more changes or modifications of the liturgical installations at site Stombrate. The visual-morphological analysis of these currently not precisely classified reliefs shows that it is a group, which, in terms of its craftsmanship, displays a series of common features and which reveals itself as the work of a third stone carving production. The analysis of the many carving details leads the authors to the conclusion that is the stone carving workshop the Croatian art critics call *Master of the Koljane Chancel panel*. Within this group of Pre-Romanesque reliefs from Bijaći one notes that these are mostly fragments which originally represented an element of the altar screen, such as the architrave, pediment or pilaster. However, particular attention is paid to the fragments of capitals and arcades of the famous four-sided ciborium, which was reconstructed and is now exhibited in the Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split.

Many of the stone carvings from Bijaći, which on this occasion are attributed to the workshop of the *Master of the Koljane Chancel panel*, were recarved from older reliefs, either those that were made in the ancient period or those of Pre-Romanesque origin. It had already been determined some time earlier that the latter ones belong to the renovation phase of the church in the second half of the 8th century. This fact is worth mentioning because the reutilization of older, primarily ancient fragments was noticed also at other sites, where the *Master of the Koljane Chancel panel* had been active. Furthermore, the morphological analysis led to the important conclusion that also the ciborium, whose parts were discovered at Stombrate, was the work of the *Master of the Koljane Chancel panel*. This ciborium can therefore be added to the group of exemplars that had been created by the same master at other sites. In this regard there are now four known ones from: Biskupija - Crkvina, Galovac - Crkvina, Rižinice and Bijaći – Stombrate. Up to date there are no other testimonies of ciboria that could be dated into the first half of the 9th century on the territory of the early mediaeval Croatian principality, so that this fact even further highlights the importance of the *Master of the Koljane Chancel panel* in the entire Croatian Pre-Romanesque production.